

**Journal van een reis naar Genève, Italië en Frankrijk van
Coenraad Ruysch met zijn neef Dirck van Hoogeveen**

1674-1677

Nationaal Archief, FA Teding van Berkhout, 1408

Transcriptie en editie: Alan Moss

JANUARI 1675: ROME

42v Den 1 januarii hebben wij ons jaer met vreuchde in de kerck van de Jesuiten¹ begonnen, te weten met het hooren van een seer heerlijke musieck. Deselve was wel juyst niet extraordinaeris² boven de andere die ick gehoort hadde, maer naer mijn sin beter geordonneert.³ Evenwel⁴ mosten⁵ wij dese delicie⁶ ten halven⁷ wederom quiteeren⁸, alsoo⁹ onse tafel anders voor ons geen plaets soude hebben kunnen fourneeren.¹⁰ Ick dacht bij mij selve dat alsoo geen saeck in de werelt ten volle contentement¹¹ kan geven, dat de Itaeliaenen daerom gelyck hebben van te begeeren dat alle saeken met een poco di flegma¹² geconsidereert¹³ moeten werden¹⁴ en begaf mij daerom naer huys en maecte dat ick mijn teston¹⁵ wel bestede.

Naer de middach was t' *parturiunt montes et nascet ridiculus mus*¹⁶, want wij mejinde boven op St. Pieter¹⁷ te klimmen, doch wij vonden een onbeleefde vent die seyde dat het hem niet gelegen quam, waerom wij al wederom speelde un poco di flegma en trockken naer 't Vaticaen om dat te besien. Doch seij de vent: "Domane li signori saranno se padroni"¹⁸, maer van daech is t' feest, en vertrock. t' Was alweer "signori, un poco di flegma".¹⁹ Ja, doe²⁰ naer de bibliotheeck.²¹ Daer was niemant. "Wel de droes, messieurs, nu flegma,"²² seijde ick, want al waeren wij boos de deuren sijn van metael en daerom sacht sinnich.²³ Naer den thuyen van 't Vaticaen.²⁴ Daer hebben wij geen flegma van

---

¹ **de kerck van de Jesuiten.** Mogelijk gaat het om de Chiesa di San Silvestro in Capite, die Ruysch op 31 december bezoekt.

² **extraordinaeris.** bijzonder, buitengewoon.

³ **geordonneert.** ingericht.

⁴ **Evenwel.** Niettemin.

⁵ **mosten.** moesten.

⁶ **delicie.** heerlijkheid.

⁷ **ten halven.** halverwege.

⁸ **quiteeren.** verlaten, opgeven.

⁹ **alsoo.** aangezien.

¹⁰ **fourneeren.** verschaffen.

¹¹ **contentement.** voldoening.

¹² **poco di flegma.** een beetje kalmte.

¹³ **geconsidereert.** beschouwd, bezien.

¹⁴ **dat de...moeten werden.** Volgens de humorenleer, die sinds de Oudheid een belangrijke rol speelde in de geneeskunde, wordt de gemoedstoestand van de mens bepaald door de balans van vier lichaamssappen: bloed, gele gal, zwarte gal en slijm. Een teveel aan slijm, of flegma, leidt tot kalmte en bedachtzaamheid.

¹⁵ **teston.** geld. Een teston is een zilveren munt.

¹⁶ ***parturiunt montes...ridiculus mus.*** Dit Latijnse citaat komt uit Horatius' *Ars Poetica* (139). Vrij vertaald, betekent het: "Bergen zullen zwanger zijn en er wordt een belachelijke muis geboren." Ruysch lijkt het citaat echter wat te verhaspelen en gebruikt 'et nascet' in plaats van 'nascetur'. Met de belachelijke muis doelt Ruysch waarschijnlijk op de wacht die hem en zijn metgezellen tegenhoudt.

¹⁷ **St. Pieter.** Het gaat om de Basilica di San Pietro.

¹⁸ **"Domane li...se padroni".** "Morgen zullen de heren als meesters (onthaald worden)."

¹⁹ **"signori, un poco di flegma".** "Heren, een beetje kalmte."

²⁰ **doe.** toen.

²¹ **de bibliotheeck.** Het betreft de Biblioteca Vaticana.

²² **"Wel de...nu flegma,".** "Wel de duivel, heren, nu kalmte."

²³ **sacht sinnich.** Mogelijk bedoelt Ruysch hier het tegenovergestelde en is hij het woord 'niet' vergeten.

doen, maer een silvere teston en dan een bouteille²⁵ wijn greec²⁶ om al dese coude flegmatique humeura²⁷ te diverteeren²⁸, t' welck van t' heele geselschap geapprobeert²⁹ wiert en voor de groote grotte geexecuteert.³⁰ Hier van daen gingen wij naer 't huys van de heer Vander Nieuwburch en passeerden onsen avont met wat te collationeeren.³¹ ♀³²

Woensdach den 2 hebben wij een visite ontfangen voor de pater van Milan dewelcke met ons gereijst hadde.³³ Hij was geaccompagneert van³⁴ een pater van Napels, dat een seer galandt man was. Naer de middach syn wij met de compatriotten³⁵ naer St. Pieter gegaen om daer op te klimmen, doch om niet wederom te dependeeren³⁶ van de onbeleeftheid van de vent van daechs te voore lieten wij permissie versoeken aen den cavallier³⁷ Bernino, dewelcke ons een van syn laqueijen³⁸ mede gaf. Ick hadde noyt gedacht van beneden dit gebouw aensiende dat het selve soo groot was en soo hooch. Boven op de kerck sijnde, gelijkent die beter naer een kleijn stedeken als naer een dack. Wij klommen tot boven in den appel³⁹ daer wij wel vijftien of sestien sterck⁴⁰ in waeren.

43R Naer dat wij wederom beneden gekoomen waeren, vonden wij ons seer werm in t' sweet tot waerom de heer Dusse proponeerde van⁴¹ en passent en glasie⁴² Grieckse wyn op te neemen, t' welck wij deden, en gingen doe naer een huys daer de medailles die dese paus soo in t' begin van syn regeeringe als in t' heilige jaer heeft doen slaen te koop waeren.⁴³ Wij vonden daer tienderhanden⁴⁴ die extraordinaris fraij waeren. Ick acoordeerde⁴⁵ eerst voor twee, dewelke mij 24 julii kosten, en naederhandt noch voor eenige andere die

---

²⁴ **den thuy n van 't Vaticaen.** Het betreft de Giardini Vaticani.

²⁵ **bouteille.** fles.

²⁶ **wijn greec.** Griekse wijn.

²⁷ **coude flegmatique humeura.** Slijm, of flegma, is volgens de humorenleer een koude en vochtige lichaamsvloei stof.

²⁸ **diverteeren.** verdrijven.

²⁹ **van t' heele geselschap geapprobeert.** door het hele gezelschap goedgekeurd.

³⁰ **geexecuteert.** uitgevoerd.

³¹ **collationeeren.** kletsten.

³² ♀. Mogelijk suggereert het seksesymbool dat we te maken hebben met geheimschrift. Reizigers als Arnout Hellemans Hooft (1629-1680) en Constantijn Huygens Jr. (1628-1697) gebruikten wel vaker codetaal in hun reisverslag, waarmee zij doorgaans bezoekjes aan plaatselijke prostituees verdoezelden.

³³ **de pater...gereijst hadde.** Waarschijnlijk reisde deze pater met Ruysch mee van Milaan naar Pavia op 20 oktober 1674. Zie f. 24r.

³⁴ **geaccompagneert van.** vergezeld door.

³⁵ **compatriotten.** metgezellen.

³⁶ **te dependeeren.** afhankelijk te zijn.

³⁷ **cavallier.** edelman.

³⁸ **laqueijen.** lakeien.

³⁹ **appel.** koepel.

⁴⁰ **vijftien of sestien sterck.** met z'n vijftien of zestien.

⁴¹ **proponeerde van.** voorstelde om.

⁴² **glasie.** glaasje.

⁴³ **de medailles...koop waeren.** Ter gelegenheid van zijn pontificaat en de opening van het katholieke jubeljaar liet paus Clemens X (1590-1676) een aantal herdenkingsmunten slaan.

⁴⁴ **tienderhanden.** tientallen.

⁴⁵ **acordeerde.** kwam overeen.

veel grooter waeren voor 13 scudi.⁴⁶ Doch wat voor caprice⁴⁷ dat de vent kreech weet ick niet, want doen ick mijn gelt getelt hadde, wilde hij twee scudi meer hebbe, waer om ick mijn penninge⁴⁸ wederom opstack⁴⁹ en vertrock. s' Avonts gingen wij bij de heer Ouwerscie praeten tot 8 ueren en eeten bij de heer Vander Nieuburch.

Donderdach den 3 dito, is de heer Vander Dussen⁵⁰ des morgens bij mij gekomen en bracht mij de voornoemde medailles, de welcke ick versocht hadde dat syn edelheid voor mij soude koopen om te sien of hij die niet beter koop als ick kost⁵¹ krijgen, doch most de vent naer syn sin betaelen. Naer den middach syn wij met de compatriotten boven op het Capitolium⁵² op den thooren geweest, alwaer wij onsen antiquario⁵³ uyt lieten leggen de gansche⁵⁴ constitutie⁵⁵ van out Romen met alle de antiquiteyten⁵⁶ die wij ondeckken⁵⁷ kosten, t' welck hij seer wel deden als met de aucteuren⁵⁸ bevestigende. t' Is jammer dat dese kerel syn selve in de debauches⁵⁹ versmoort⁶⁰ heeft. Hier van daen koomende, retireerde sich ieder⁶¹ naer huys, alsoo den avont begost⁶² te vallen.

Vrijdach den 4 dito sijn wij des middachs ten eeten geweest bij de heeren Hoogenhouck en Vanden Berch⁶³ op harangues di montagne.⁶⁴ Naer de middach sijn wij wat wesen wandelen door de stadt en hebben eenige printen⁶⁵ gecoft.⁶⁶ Des avonts passeerden wij onsen tijt wederom aen t' huys van de voornoemde heeren met praeten en speelen, ieder naer syn speculatie.⁶⁷ t' Avontmael was t' overscot van de vliegende en loopende vissen.

---

⁴⁶ **24 julii...13 scudi.** De giulio of paolo was een oude Romeinse munt. Hetzelfde geldt voor de scudi.

⁴⁷ **caprice.** kuren, nukken.

⁴⁸ **penninge.** geld.

⁴⁹ **opstack.** opborg.

⁵⁰ **de heer Vander Dussen.** Waarschijnlijk gaat het om Paulus van der Dussen (1658-1707), luitenant en later kapitein van de Admiraliteit van Amsterdam. Hij was de zoon van Arent van der Dussen (1618-1679), raad en pensionaris van Delft. Ruysch kwam Van der Dussen al eerder tegen in Rome, te weten op 12, 17 en 19 december. Zie ook f. 38r-39r.

⁵¹ **kost.** kon.

⁵² **het Capitolium.** Het Capitool of Campidoglio is een van de zeven heuvels van Rome.

⁵³ **antiquario.** antiquaar, oudheidkundige.

⁵⁴ **gansche.** hele.

⁵⁵ **constitutie.** samenstelling, staatsinrichting.

⁵⁶ **antiquiteyten.** oudheden.

⁵⁷ **ondeckken.** zien, beschouwen.

⁵⁸ **aucteuren.** makers.

⁵⁹ **debauches.** losbandigheid.

⁶⁰ **versmoort.** ondergedompeld.

⁶¹ **retireerde sich ieder.** trok iedereen zich terug.

⁶² **begost.** begon.

⁶³ **de heeren...Vanden Berch.** Hoogenhouck en Van den Berch waren vaste metgezellen van Ruysch. Hij kwam hen al eerder tegen in Genève (september 1674), Florence (november 1674) en Livorno (december 1674). Zie ook f. 17r; 32r-33r; 35r.

⁶⁴ **harangues di montagne.** Het gaat hier om een bepaald soort haring.

⁶⁵ **printen.** prenten.

⁶⁶ **gecoft.** gekocht.

⁶⁷ **speculatie.** zin, overweging.

Saterdach den 5 dito hebbe ick gescreeven naer Hollandt tot drie ueren naer de middach, als wanneer de heeren Vander Dussen en van den Berch mij quaemen aenspreken om wat te wandelen, t' welck gescieden door de Prata Quintia naer St. Piedro.⁶⁸ Van daer door de straet van de paternosters⁶⁹, alwaer wij wat op deden⁷⁰, naer t' huys van de heer Vanden Berch, alwaer wij noch wat overscot vonden van een excellente swyns kop, en passeerden onse avont⁷¹ met de selve tenemael⁷² te ontleeden.

43v Sondach den 6 dito, syn wij des ochtens in de Capella Papale⁷³ de mis gaen hooren. De paus was present. Hier van daen gingen wij naer de Grieckse kerck, alwaer t' feest was over de besnijdenis van de heere Christus, alwaer wij seer kluchtige⁷⁴ ceremonien saegen, daer wij niet van verstonden.⁷⁵ En dewijle de mis duerde, die seer lanch was, ginch ick in mij eenicheid⁷⁶ wat wandelen lanchs den Tibur⁷⁷, daer het seer vermaekelijck was. Naer de middach besochten wij met alle de compatriotten seekere munnick⁷⁸ daer ick kennis mede gemaect hadde⁷⁹ en niet tegenstaende⁸⁰ hij van een bedelende ordere was, dede hij ons seer goeden wijn in syn celletie⁸¹ drinken, nevens wat tuych⁸² om te collationeren. Hier van daen gingen wij wat wandelen in de vigne⁸³ van den duca⁸⁴ Mathei⁸⁵, daer wij behalve de seer vermaekelijke wandelingen, extraordinaere fraeje antiquiteiten vonden van beelde, bas relief, etc. Hier van daen reden wij naer de conte⁸⁶, daer wij de ranch⁸⁷ mede hielden tot den donker als wanneer ieder naer huys toe ginch.

---

⁶⁸ **door de...St. Piedro.** De Prata Quintia waren weidelanden aan de oever van de Tiber. Waarschijnlijk was een wandeling naar de Basilica di San Pietro ongeveer vier tot vijf kilometer.

⁶⁹ **de straet van de paternosters.** In de Borgo, de Romeinse wijk vlakbij het Vaticaan, stonden in de zeventiende eeuw veel winkels van *paternostrari* of *coronari*, verkopers van religieuze voorwerpen.

⁷⁰ **op deden.** kochten. Het is onduidelijk of Ruysch verwijst naar een paternoster, een rozenkrans, of een andere christelijke souvenir.

⁷¹ **passeerden onse avont.** brachten onze avond door.

⁷² **tenemael.** helemaal.

⁷³ **de Capella Papale.** Het betreft de pauselijke kapel in de Basilica di San Pietro.

⁷⁴ **kluchtige.** wonderlijke.

⁷⁵ **Hier van...van verstonden.** In de Grieks-orthodoxe kerk wordt het Feest van de Besnijdenis van de Heer gevierd. Het feest vindt plaats op 1 januari, acht dagen na de geboorte van Christus en volgens de Joodse traditie de aangewezen dag voor de besnijdenis van een pasgeboren jongen. Mogelijk werd dit feest op 6 januari gevierd omdat het de eerste zondag na Nieuwjaar was. In welke kerk de ceremonie plaatsvond, is echter niet duidelijk.

⁷⁶ **in mij eenicheid.** in mijn eentje, alleen.

⁷⁷ **Tibur.** Tiber.

⁷⁸ **munnick.** monnik.

⁷⁹ **seekere munnick...gemaect hadde.** Het gaat waarschijnlijk om dezelfde monnik die Ruysch op 31 december ontmoette in het karmelietenklooster van de Chiesa di Santa Maria della Vittoria. Zie f. 42r.

⁸⁰ **niet tegenstaende.** hoewel.

⁸¹ **celletie.** celletje.

⁸² **tuych.** toebehoren.

⁸³ **vigne.** wijngaard.

⁸⁴ **duca.** hertog.

⁸⁵ **vigne van den duca Mathei.** Girolamo Mattei (1606-1676) was hertog van Giove en maakte deel uit van de invloedrijke Romeinse familie Mattei. Waarschijnlijk bezocht Ruysch de Villa Celimontana. Deze villa werd omgeven door grote tuinen met fonteinen gemaakt door de beroemde kunstenaar Bernini.

⁸⁶ **conte.** graaf. Waarschijnlijk gaat het om dezelfde hertog.

Maendach den 7 dito, ben ick met de heer Van der Dussen aen t' huys van den abbate⁸⁸ Gradio geweest, doch hadden t' geluck niet van hem te sien alsoo hij niet in de stadt was. Hier van daen gingen wij naer t' huys van de heer Francesco Camelli, bibliothecaris van de koninginne van Sweede⁸⁹, doch alsoo hij noch niet bij de handt⁹⁰ was en seggen liet of wij over een uer eens weder geliefden te koomen, wandelde wij ondertusschen naer de kerck van St. Piedro Montorio⁹¹ om een scilderij van Raphael Urbin te sien dat seer heerlijk was.⁹² Wederom kerende vonden wij onsen man t' huys, die ons seer beleeft met een Itaeliaens compliment onthaelde. Wij leverden een brief over van de heer Maliabechi van Florencen, die ick mede genoomen hadde⁹³, waerop hij dadelijck presenteerde⁹⁴ syn dienst en de bibliotheek van de koningin te doen sien, t' welck wij aennaemen, en beslooten de selve naer de middach te koomen sien met de rest van ons geselschap. En naer wat praetens sceijden wij wederom van hem af.

44R Des s' middachs aeten aen ons huijs de heren Ouwerscie, Vander Dussen, Hoogenhouck, Vander Nieuwburch en Vanden Berch bij occasie⁹⁵ dat wij briefkens getrockken hadden om der drie koningen feest te vieren.⁹⁶ Naer de middach reden wij naer 't paleijs van de koninginne van Sweeden, alwaer wij den heer Camelli, als geseyt is, gevonden hebben. Wij saegen de bibliotheek, die voor een vrouw seer notabel⁹⁷ is.⁹⁸ Onder anderen toonden hij ons een boeck waer in alle de pascaerten⁹⁹ en kusten bij ons bekent met de pen soo curieus¹⁰⁰ waeren af geteijckent dat ick noijt iets fraejer gesien hebben. Alle de gesneede¹⁰¹ plaeten van de werelt moeten naer mijn oordeel hier voor wijken. Noch wierden ons getoont versceijde medailles, die seer out waeren. Ons soude alle de medailles van de koninginne getoont geworden hebben, ten waere¹⁰² die in des

⁸⁷ **ranch.** Onzekere betekenis. Mogelijk doelt Ruysch op een wijnrank: hij heeft dus wijn gedronken met de graaf.

⁸⁸ **abbate.** abt.

⁸⁹ **de heer...van Sweede.** Christina I (1626-1689) was koningin van Zweden tussen 1632 en 1654. Ze was een groot verzamelaar van boeken en manuscripten en had een aantal bibliothecarissen en antiquaren in dienst. Francesco Camelli was Christina's persoonlijke curator en was secretaris van de Accademia Reale.

⁹⁰ **bij de handt.** aanwezig.

⁹¹ **de kerck...Piedro Montorio.** Het betreft de Chiesa di San Pietro in Montorio.

⁹² **een scilderij...heerlijck was.** Tot het einde van de achttiende eeuw hing het schilderij *Trasfigurazione* van Rafaël (1483-1520) boven het altaar van de kerk.

⁹³ **Wij leverden...genoomen hadde.** Antonio Magliabechi (1633-1714) was een Italiaanse geleerde, bibliofiel en bibliothecaris van groothertog Cosimo III' de Medici (1642-1723) van Florence. Ruysch ontmoette Magliabecchi tijdens zijn verblijf in Florence in november en ontving de brief aan Camelli op 24 november. Zie f. 32v.

⁹⁴ **presenteerde syn dienst.** zijn dienst aanbood.

⁹⁵ **bij occasie.** ter gelegenheid.

⁹⁶ **Des s'...te vieren.** Het Driekoningenfeest was erg populair in de zeventiende eeuw. Naast eten, drinken en muziek was er vaak een spelelement: met behulp van lootjes werd bepaald wie de koning mocht spelen tijdens de feestelijkheden.

⁹⁷ **notabel.** bijzonder.

⁹⁸ **Naer de...notabel is.** Ruysch en zijn medereizigers bezochten het Palazzo Farnese, waar Christina van Zweden de Accademia dell'Arcadia liet bouwen.

⁹⁹ **pascaerten.** zeekaarten.

¹⁰⁰ **curieus.** merkwaardig, bijzonder.

¹⁰¹ **gesneede.** gegraveerde.

¹⁰² **ten waere.** als.

koningins kaemer gebracht geweest hadden. Hier van daen reden wij naer 't Vaticaen, doch kosten t' selve niet te sien koomen dese mael. Keerden daerom wederom naer huys, alwaer wij een kaertie speelden en des avonts de koude bouten depesceerden.¹⁰³

Dijnsdach den 8 dito hebben wij met de natie¹⁰⁴ besien het Vaticaen. Doch alle de paleijsen en thuynen te beschrijven soude onmogelijck voor mij sijn en onnodich, alsoo t' selve van soo veel fraje pennen gedaen is. Sal daerom maer aenteykenen mijn tyt verdrijf. Hier van daen begaeven wij ons naer beneden en saegen den thuyn, dewijle wij op lieten soeken die man dewelke de sleutels van de bibliotheek heeft, dewelke wij op die selve naermiddach besaegen. Alsoo den tijt noch te vroeck was om seekere academie bij te wonen, dewelke de koninginne van Sweede ingestelt heeft ¹⁰⁵, besaegen wij noch dese naervolgende¹⁰⁶ kerken. Eerst St. Maria in Trastevere, daer wij een put vonden uyt de welke olij soude gesprongen¹⁰⁷ sijn doe onsen salichmaeker gebooren wert¹⁰⁸ met noch een deel grollen.¹⁰⁹ En dan de kerck van St. Cicilia, in dewelke ons den rooster verthoont wiert daer dese dame op gebraeden is, nevens noch een groote menichte van reliquien.¹¹⁰

Hier van daen eyndelijck naer t' hof van de koninginne van Sweede, alwaer in haere majesteyts presentie, nevens die van een groot gedeelte van de kardinaelen, drie oratien in t' Itaeliaens gedaen wierden. De eerste van een Jesuit die admirabel wel sprack en dese materie¹¹¹ tracteerden, te weten dat de natie, in een steeril¹¹² oort gebooren, veel industrieuser¹¹³ waeren als die geene, dewelke in die quartieren¹¹⁴ gebooren waeren daer den overvloed en de delicien haer plaets genoomen hadden.¹¹⁵ De twee anderen wierden van cavalliers gedaen, den eenen de filosofie prefererende van Plato boven Aristoteles en den anderen de filosofie van Aristoteles wederom ter contrarie¹¹⁶ boven die van Plato stellende. Hier mede nam onsen dach een eynde.

44v Woonsdach den 9 dito besaegen wij t' paleijs van den prince Borgese¹¹⁷, t' welck admirabel kostelijck is, soo ten aensien van t' excessif groot gebouw als de kostelijckheid van scilderijen, beelden en meublen. Een dinch is notabel: dat alle

¹⁰³ **depesceerden.** weggaven, verzonden. Onzekere betekenis.

¹⁰⁴ **de natie.** *Nationes* waren verenigingen van buitenlandse studenten. In de zeventiende eeuw waren er verschillende verenigingen voor Nederlandse en Duitse studenten.

¹⁰⁵ **seekere academie...ingestelt heeft.** Het betreft de Accademia Reale.

¹⁰⁶ **naervolgende.** volgende.

¹⁰⁷ **gesprongen.** omhoog geschoten.

¹⁰⁸ **Eerst St....gebooren wert.** Volgens de legende kwam op de plek waar nu de Basilica di Santa Maria in Trastevere staat opeens olie uit grond. Dit zou een aankondiging zijn voor de geboorte van Christus.

¹⁰⁹ **grollen.** fabeltjes, verzinsels.

¹¹⁰ **En doe...van reliquien.** Ruysch bezocht de Basilica di Santa Cecilia in Trastevere. Andere bronnen melden dat de heilige martelares Cecilia werd onthoofd.

¹¹¹ **dese materie.** dit onderwerp.

¹¹² **steril.** onvruchtbaar.

¹¹³ **industrieuser.** hardwerkender, vindingrijker.

¹¹⁴ **quartieren.** streken, regionen.

¹¹⁵ **te weten...genoomen hadden.** Deze ideeën komen overeen met de zeventiende-eeuwse humorenleer.

¹¹⁶ **ter contrarie.** in tegenstelling.

¹¹⁷ **t paleijs...prince Borgese.** Het gaat om het Palazzo Borghese.

de deur kosynen van albast sijn, een saeck die in geen paleys te Romen te vinden is. Mede besaegen wij t' paleijs van den prince Pamfilio¹¹⁸, in dewelke een galerij is waer van de voute¹¹⁹ admirabel gescildert is.

Donderdach den 10 dito ben ick met de heer Vander Dussen aen t' huys van den abbate Gradio geweest, doch vonden hem niet t' huijs. Naer de middach brachten wij onsen tijt met wandelen door met onse compatriotten en geraeckten eyndelijck in den thuyt van Medicis¹²⁰, alwaer wij au petit palais¹²¹ om een halve julii speelden, ten eynde soo veel gelt uyt te maeken om wijn en nieuwen haerinch, die den dach was aengekoomen, te koopen. Des avonts wiert het gelt op de voornoemde maenier aen t' huijs van de heeren Hoogenhoeck en Vanden Berch verteert. Des nachts bleef ick aen t' huys van de heer Hoogenhoeck slaepen, alsoo ick mij een groote verkouthed in t' hoofd door de Romeijnsche maligne¹²² avont lucht niet dorst begeven.¹²³

Vrijdach den 11 dito aeten de compatriotten aen ons huys harangues di montagna en naer de middach reden wij naer buyten om de vigne de madame¹²⁴ te besien. Wij vonden de selve seer vermaekelijck, doch mosten extraordinaris klimmen eer wij daer in quaemen, t' welck ons soo daenigen dorst kauseerden¹²⁵ dat wij den thuyt man om een dronck wyn vraechden, die ons t' selve extraordinaris slecht bescaften¹²⁶ niet te min hij wel beter hadt en de selve gewent was in de occasie te verkoopen. Dese vigne bestaet meest uyt bosachtige plantagie¹²⁷, doch is seer aengenaem om de scoone gesichten soo over Roomen als de heele campagne.¹²⁸

Saeterdach bracht ick mijn morgen met postdach te houden door en mijn brieven naer Hollandt af te vaerdigen.¹²⁹ Des middachs aeten de heeren Hoogenhouck en Vander Dussen met ons een siethaerinchtie¹³⁰ en een vers eijtie. Des naer middachs bleef neef Hoogheveen t' huys, alsoo hij wat veel te scrijven hadt, en ick ginch met de rest van de natie door de Prata Quintia naer St. Pieter wandelen. Van daer keerden wij door de straet van de medailles¹³¹, alwaer wij wat silvere en koperen op deden om aen pater nosters¹³² te hangen. Alsoo wij werm

---

¹¹⁸ **t' paleijs...prince Pamfilio.** Het betreft het Palazzo Pamphili.

¹¹⁹ **de voute.** het gewelf.

¹²⁰ **den thuyt van Medicis.** Het gaat om de tuinen van de Villa Medici.

¹²¹ **au petit palais.** in het kleine paleis.

¹²² **maligne.** slechte, kwaadaardige.

¹²³ **Des nachts...dorst begeven.** In de vroegmoderne geneeskunde speelden het klimaat en de gesteldheid van de lucht een belangrijke rol.

¹²⁴ **de vigne de madame.** Het is onduidelijk om welke wijngaard het hier gaat.

¹²⁵ **kauseerden.** veroorzaakte.

¹²⁶ **bescaften.** verschaftte.

¹²⁷ **plantagie.** beplanting.

¹²⁸ **campagne.** vlakte.

¹²⁹ **af te vaerdigen.** te sturen.

¹³⁰ **siethaerinchtie.** gekookt harinkje.

¹³¹ **de straet van de medailles.** Deze straat lag in de Borgo, dezelfde wijk als die van de straat van de rozenkransmakers. Zie f. 43r.

¹³² **pater nosters.** rozenkransen.

gewandelt waeren, gingen wij een glaesien albaen¹³³ drinken, dat seer aengenaem was, en sceijden doe van den anderen.

45R Sondach den 13 dito sijn neef Hoogheveen, Vander Dussen en ick wederom aen t' huys van de abbate Gradio geweest, doch hadden al wederom t'ongeluck van hem niet t' huys te vinden, alsoo hij naer Monte Cavallo¹³⁴ gegaen was. Wij reden om onsen tijt passeeren naer St. Pieter en gingen onder in de oude kerck, t' welck wonderlijck om te sien is. Daer sijn wel twintich of dertich altaeren. Wij saegen wel voor acht of tien mis doen. Ons wierde veele rudera¹³⁵, graf¹³⁶, steden¹³⁷, beelden van de oude kerck getoont. Onder anderen saegen wij t' graf van St. Pieter en Paulus.¹³⁸ Des naermiddachs besaegen wij seekere grotte of gedeelte van een katacombe, die soo groot was dat wij verdwaelt souden hebben sonder guide.¹³⁹ Dese dient nu tot een wijn kelder van seekere herreberch¹⁴⁰ die daer boven op staet. In de selve koomen verscheyde wegen van de katakombes uyt. Wij waeren meer als een uer daer in wandelende sonder twee mael op eene plaets te koomen. Wij laefden ons hier eens met een glas wyn, die soo goet was als ick in Romen niet gedronken hebbe. Daer naer brachten wij onsen tyt voor t' door met in de Villa Borgese te wandelen en den avont met een kaertie te speelen aen ons huys, t' welck ick toe sach alsoo ick gans geen liefhebber ben.

Maendach den 14^{en} dito hebben wij de heeren Vander Dussen en Ouwerscie twee posten uytgeleij gedaen.¹⁴¹ De selve heeren naemen haeren wech over Florencen naer Venetie. Wij reden op chese roulantes¹⁴², die seer licht sijn, t' welck oorsaek was dat ick, alsoo de selve tegens een groote steen steuyten¹⁴³, daer uyt wipten en mij seer beseert soude hebben bij aldien¹⁴⁴ t' voornoemde instrument niet seer licht hadde geweest, alsoo het wiel mij over 't been heene liep. Doch ick ben Godt danck niet bescaedicht.¹⁴⁵ Alleen ginch ick des anderen daechs wat treckbeenen.¹⁴⁶

Dijnsdach den 15 dito gingen neef van Hoogheveen en ick naer den abbate Falconieri¹⁴⁷, doch vonden hem niet thuys. Hier van daen reden wij naer de Villa

---

¹³³ **albaen.** Albaanse wijn is een typisch Romeinse wijnsoort.

¹³⁴ **Monte Cavallo.** Het Quirinaal, een van de zeven heuvels van Rome, werd in de middeleeuwen Monte Cavallo genoemd.

¹³⁵ **rudera.** tegels.

¹³⁶ **graf.** graven.

¹³⁷ **steden.** grafstenen.

¹³⁸ **Onder anderen...en Paulus.** Ruysch lijkt zich te vergissen. Het graf van de apostel Petrus is te vinden in de Basilica di San Pietro, terwijl het graf van Paulus ligt in de Basilica di San Paolo fuori le mura.

¹³⁹ **guide.** gids.

¹⁴⁰ **herreberch.** herberg.

¹⁴¹ **twee posten uytgeleij gedaen.** Ruysch reisde mee tot twee wisselplaatsen aan de postweg.

¹⁴² **chese roulantes.** Een *chaise roulante* was een tweewielige wagen voortgetrokken door twee paarden.

¹⁴³ **steuyten.** stuitte.

¹⁴⁴ **bij aldien.** als.

¹⁴⁵ **bescaedicht.** bezeerd, gewond geraakt.

¹⁴⁶ **treckbeenen.** mank lopen.

¹⁴⁷ **den abbate Falconieri.** Ottavio Falconieri (1636-1675) was een Romeinse geleerde en historicus. Hij was verbonden aan de kring van Christina van Zweden.

Borghese om wat te wandelen. Wij vonden hier de heeren Hoogenhouck en Vanden Berch en Nieuwburch. Avont geworden sijnde reden wij met het geselcap naer huys en hielden de selve bij ons op een gebraede capoen¹⁴⁸ en een salatie.¹⁴⁹

45v

Woensdach sijn de drie voornoemde heeren naer Napels gereijst, des s'morgens hebben wij met onse spraeck meester¹⁵⁰ een aenvanck gemaect. Wij hebben tot noch toe daer mede moeten wachten om de groote quantiteyt van vreemdelingen. Naer de middach sijn wij wederom aen t' huys van de heeren Falconieri geweest, doch vonden den abbate niet, maer syn broeder, de heer Paulo Falconieri¹⁵¹, die ons met extraordinaris veel beleeftheid onthaelde. Wij leverden aen syn edelheid een brief over van de heer Spanhein, die resident te Ceulen is,¹⁵² en een brief voor syn broeder den abt van de heer Heinsius.¹⁵³ Naer dat wij wat gepraet hadden van t' een en t' andere van ons landt soo naemen wij ons afsceijt en reden naer seeker klooster in Monte Palatino¹⁵⁴ om de pater van Milan te bezoeken, doch hadden t' ongeluck van hem niet t' huys te vinden, waerom wij wederom in de stadt quaemen en kosten en passent een Itaeliaens boeck of twee dat ons de meester gerecommandeert¹⁵⁵ hadde. Verders gingen wij de scilder Voet een visite geven en daer van daen onsen avont by de heer Cosson van Leijde en eenen Kalkoen¹⁵⁶ door brengen. Wij waeren haer al lanch een visite sculdich, doch eer wij daer gingen, naemen wij onse antiquario eens op die niet wel te pas¹⁵⁷ was.

Donderdach den 17 dito syn wij des smorgen gereden naer de kerck van St. Antonio del fuoco¹⁵⁸, alwaer het feest was en daer meest in bestaen dat alle de vier voetige dieren op dese tijt met wij waeter geseget werden, t' welck mij wonder¹⁵⁹ voor quam.¹⁶⁰ t' Is voor dese kerck kermis.¹⁶¹ Wij saegen de soonste paerden van de werelt, elck op magnifijckste toegetaekelt.¹⁶² Doen de paus syn

---

¹⁴⁸ **capoen.** haan.

¹⁴⁹ **salatie.** salade.

¹⁵⁰ **met onse spraeck meester.** Het was gebruikelijk dat reizigers tijdens hun verblijf in Rome een taaldocent inhuurden om het Italiaans machtig te worden.

¹⁵¹ **syn broeder...Paulo Falconieri.** Paolo Falconieri (1634-1704) was net als zijn broer een liefhebber van de kunsten.

¹⁵² **de heer...Ceulen is.** Friedrich Spanheim Jr. (1632-1701) was een calvinistische theoloog. Vanaf 1670 was hij werkzaam als professor in de theologie aan de universiteit van Leiden.

¹⁵³ **de heer Heinsius.** Nicolaas Heinsius (1620-1681) was een Nederlandse geleerde en classicus.

¹⁵⁴ **Monte Palatino.** Het gaat om de Palatijn, een van de zeven heuvels van Rome.

¹⁵⁵ **gerecommandeert.** aanbevolen.

¹⁵⁶ **de heer...eenen Kalkoen.** De familie Cosson kwam uit Leiden. De familie Calkoen was een Amsterdamse regentenfamilie van lakenververs en kooplieden.

¹⁵⁷ **niet wel te pas.** ziek.

¹⁵⁸ **de kerck...del fuoco.** Het gaat hier om de Chiesa di Sant'Antonio Abate all'Esquilino, oorspronkelijk gebouwd voor lijders van gordelroos. Gordelroos werd ook wel 'fuoco di sant'Antonio' genoemd, de brand van St. Antonius.

¹⁵⁹ **wonder.** wonderlijk.

¹⁶⁰ **de kerck...voor quam.** Tijdens de naamdag van de heilige Antonius-Abt op 17 januari werden er traditiegetrouw dieren gezegend op het plein voor de Chiesa di Sant'Antonio Abate all'Esquilino.

¹⁶¹ **kermis.** Met kermis doelt Ruysch waarschijnlijk op het kerkwijdingsfeest, de jaarlijkse feestdag ter gelegenheid van de wijding van deze kerk.

¹⁶² **toegetaekelt.** uitgedost.

paerden gewijt wierden nam de priester syn hoet af even of¹⁶³ dese onnosele stomme dieren mede bij St. Pieter wat te seggen hadden. De confluentie¹⁶⁴ van cavalliers en dames was seer groot. Den ambassadeur van Vranckrijck en den cardinael d'Estree lieten sich principelijck¹⁶⁵ hier vinden, alsoo den koninck protecteur is.¹⁶⁶ Ick soude noch vergeeten hebben dat ick gelooven dat ick alle de juffere honties¹⁶⁷ van Rome hier hebbe sien doopen, dewelck door een staffier¹⁶⁸ ieder alhier seer devoot gepresenteert wierden. Dit feest is het klooster meer als tien duysent scudi waert.

Naer den eten gingen neef Hoogenveen en ick wat wandelen aen de kant van den Tijber buyten de Porta del Popolo, daer het door t' scoone weer seer aengenaem was. Omtrent half vier weder t' huys koomende, maeckten wij een accordt¹⁶⁹ met een koetsier voor dertien pistoolen¹⁷⁰ ter maendt en livrej¹⁷¹, mits conditie¹⁷² dat wij syn paerde voor de chaise¹⁷³ souden gebruyken, t' welck seer goede koop in dese tyt was om dat sy¹⁷⁴ noch altemael 14¹⁷⁵ gaeven sonder de laetste conditie toe te bedrijven. Den avont wert met studeeren in de tael geconsumeert.¹⁷⁶

46R Vrijdach den 18 dito quaemen des middachs bij ons een siethaerinctie eten de heeren Cousson van Leijden en Calcoen van Amsterdam. Naer de middach gingen wij aen de posten¹⁷⁷ om te sien of daer geen brieven voor ons waeren, doch wij vonden geene voor ons maer twee voor de heer Vander Dussen, die wij lichten om naer¹⁷⁸ te senden, en een van den heer Hoogenhouck, die wij mede naemen om te bewaeren tot syn wederkomst van Napels. Doch wij mosten op den duym fleuten.¹⁷⁹ Alleen vondt ick een briefken op de post van Milan van de heer Settale.¹⁸⁰ De rest van de naermiddach brachten wij door met de Villa de Medicis,

---

¹⁶³ **even of.** alsof.

¹⁶⁴ **confluentie.** toestroom, samenloop.

¹⁶⁵ **principelijck.** voornamelijk.

¹⁶⁶ **Den ambassadeur...protecteur is.** De ambassadeur van Frankrijk stond in nauw contact met paus Clemens X. François Hannibal II Estrées (1623-1687) was vanaf 1672 ambassadeur van Frankrijk in Rome.

¹⁶⁷ **honties.** hondjes.

¹⁶⁸ **staffier.** dienaar, lijfknecht.

¹⁶⁹ **accordt.** afspraak.

¹⁷⁰ **dertien pistoolen.** Het pistool, de dubbele Spaanse escudo, was een muntsoort.

¹⁷¹ **livrej.** livrei.

¹⁷² **mits conditie.** op voorwaarde.

¹⁷³ **chaise.** Een chaise, of sjees, is een hoog en licht rijtuig met een kap.

¹⁷⁴ **sy.** D.w.z. andere koetsiers.

¹⁷⁵ **14.** D.w.z. 14 pistolen.

¹⁷⁶ **geconsumeert.** doorgebracht, besteed.

¹⁷⁷ **posten.** posterij.

¹⁷⁸ **naer.** na.

¹⁷⁹ **Doch wij...duym fleuten.** Maar wij moesten met niets tevreden zijn.

¹⁸⁰ **de heer Settale.** Manfredo Settala (1600-1680) was een Milanese verzamelaar van kunst en curiositeiten. Hij bezat een enorm rariteitenkabinet, het Museo Settala, met meer dan 3000 voorwerpen. Ruysch ontmoette Settala in oktober 1674 tijdens zijn bezoek aan Milaan. Zie ook f. 20v-21v; 23v; 25r.

nevens t' paleijs, aen ons geselschap te toonen, op de Corso¹⁸¹ te rijden en des avonts aen t' huys van de twee heeren wat te collationeeren. ♀¹⁸²

Saeterdach den 19 januari. Alsoo wij dien ganschen dach met brieven te scrijven door brachten en niet uyt den huys quaemen, is ons niet notabels bejegend¹⁸³, als alleen de jacht van de cardinael Chigi¹⁸⁴, dewelcke naer tien daegen in t' velt geweest te sijn, des morgens t' huys koomende met negen en veertich swijnen, drie en twintich harten¹⁸⁵, nevens een muyl¹⁸⁶ die gelaeden was met haesen soo veel hij draegen kost, voor bij ons huys passeerden. Desen treijn¹⁸⁷ was soo veel te vermaekelyker voor ons, alsoo wij t' selve noijt meer gesien hadden.

Sondach den twintichste sijn wij des morgens een visite willende geven aen den abbate Gradio wederom aen syn huys geweest, doch hoorden alsoo wel t' droevige woort van niet t' huys dese mael, als de voorige reysen. Niet te min wiert ons versocht naer den eten weder te keeren omtrent eenentwintich ueren, t' welck wij deden en van den voornoemden abbate Gradio seer beleeft ontfangen wierden. Hier van daen reden wij naer de kerck van St. Agnese in Piazza Navona, alwaer het feest was¹⁸⁸, doch alsoo de musieck niet en docht, maecten wij het hier niet lanch. Wij spraeken hier den pater die met ons van Milano quam reijsen. Dit kerckie is admirabel fraij, doch ick maecke geen beschrijvinge van de kerken, alsoo ick seeker nieuw uytgekoomen boecken, dewelcke al de kerke, scilderijen, achitecture, sculpturen, nevens haer oucturen¹⁸⁹ wijt loopich¹⁹⁰ en net verhandelt, gekocht hebbe.

46v Wij passeerden noch een uer of twee op den Cour¹⁹¹ en passeerende over de Piazza d'Espagna¹⁹², naemen wij twee Duytsers op en begaeven ons naer seeker collegie, genaemt La Pietà.¹⁹³ t' Selve bestaet uyt Florentijnsche cavalliers, dewelke de agonisanten¹⁹⁴ in haer uyterste bij staen en wel voornaementlijck de misdaedigers. Dese cavalliers sijn evenwel geen religieusen, alsoo ieder sijn huys, vrouw, en kinderen heeft, doch die ordere uyt devotie aenneemen. Dese cavalliers dan hebben seekere musieck op gerecht¹⁹⁵, dewelke alle weeke op de sondach gehouden wert voor alle de gequalificeerde¹⁹⁶ luyde van Roomen. Selves laeten sich de koninginne van Sweede nevens veel cardinaelen, prince en

---

¹⁸¹ **de Corso.** De Via del Corso is een van de hoofdwegen van Rome en loopt van het Piazza Venezia naar het Piazza del Popolo.

¹⁸² ♀. Mogelijk suggereert dit teken dat Ruysch een prostituee bezocht. Zie ook f. 42v.

¹⁸³ **bejegend.** gebeurd, tegengekomen.

¹⁸⁴ **de cardinael Chigi.** Flavio Chigi (1631-1693) was een Italiaanse kardinaal.

¹⁸⁵ **harten.** herten.

¹⁸⁶ **muyl.** muilezel.

¹⁸⁷ **Desen treijn.** Dit gevolg.

¹⁸⁸ **de kerck...feest was.** 21 januari is de naamdag van St. Agnes. De Chiesa di Sant'Agnese in Agone aan het Piazza Navona is aan haar gewijd.

¹⁸⁹ **oucturen.** makers.

¹⁹⁰ **wijt loopich.** zeer uitvoerig.

¹⁹¹ **den Cour.** de Via del Corso.

¹⁹² **de Piazza d'Espagna.** Het betreft het Piazza di Spagna, een van de pleinen van Rome.

¹⁹³ **seeker collegie, genaemt La Pietà.** Het is onduidelijk om welke plek het hier gaat.

¹⁹⁴ **agonisanten.** stervenden.

¹⁹⁵ **op gerecht.** opgericht.

¹⁹⁶ **gequalificeerde.** aanzienlijke.

princesse alhier vinden en voor de vreemdelingen tot divertissement¹⁹⁷ bij gebrek van carnavalle.¹⁹⁸ In t' inkoomen smaecte wij de groote civiliteijt¹⁹⁹ van de Itaeliaenen, want alsoo den dranch soo groot was om de poort te krijgen dat wij groote moeijten hadden, wierden wij juijst gesien van een edelman, die aen de deur stondt en ons daedelijck toe riep dat wij vreemdelingen in souden koomen, plaets maekende en t' ander volck doende retireeren.²⁰⁰ Ja, selfs trock hij mij, die de eerste was, met den arm daer binnen. Selfs was dit noch niet genoeg, maer siende dat wij een deur ingingen daer wij heel achter waeren, haelden ons daer van daen en bracht ons op een van de beste plaetsen daer wij gemackkelijk saeten en hooren kosten. De plaets daer dese musieck gehouden wiert, was in de kerck dewelke met balcon voor de koningin, dames en cavalliers van rontom boven versien²⁰¹ was, heel magnifijck met root damast met gout geboort²⁰² behangen. In den buyck²⁰³ waeren alle de forestieri²⁰⁴, nevens de rest van de fatsoenlyckste luyden van Romen, doch gelyck ick geseyt hebben, waeren de vreemdelingen voor aen en soo geplaets dat sy al de balcon sien konsten. Tussen de musieck hadden wij een predicatie van een dominicaen, die wel seer goede tael sprack, doch tot geen applicatie²⁰⁵ van sijn text²⁰⁶ quam. Hij ageerde²⁰⁷ met handen en voeten of hij orvieten vercoft.²⁰⁸

Maendach den 21^e dito, sijn wij naer den eeten den abbate Falconieri wesen besøeken, die ons met extraordinaris veel civiliteijt onthaelde onder presentatie van syn dienst waer in hij capabel soude sijn, beloovende ons audientie te doen hebben bij de koninginne van Sweede en de cardinael Barberino²⁰⁹, presenteerende syn dienst bij aldien wij wilden studeeren in de Bibliotheca Vaticana, van Barberin²¹⁰ en andere. De rest van de visite wiert met praeten van ons landt en de nouvelles²¹¹ van dien door gebracht.²¹²

47R

Hier van daen sijn wij gereeden naer de kerck van St. Agnese buyten de stadt²¹³, alwaer t' dien dach feest was. Wij saegen veel scoone, eerlijke en

¹⁹⁷ **divertissement.** vermaak.

¹⁹⁸ **bij gebrek van carnavalle.** Het carnaval, met name dat in Venetië, was een populaire bezienswaardigheid voor reizigers.

¹⁹⁹ **civiliteijt.** beleefdheid.

²⁰⁰ **retireeren.** terugkeren.

²⁰¹ **versien.** voorzien.

²⁰² **geboort.** geborduurd.

²⁰³ **den buyck.** het schip (van de kerk).

²⁰⁴ **forestieri.** vreemdelingen.

²⁰⁵ **applicatie.** toepassing.

²⁰⁶ **text.** tekst, preek.

²⁰⁷ **ageerde.** trad op, gesticuleerde.

²⁰⁸ **Hij ageerde...Orvieten vercoft.** Een 'orvietan' is een wondermiddel tegen ziektes. Waarschijnlijk wil Ruysch zeggen dat de priester eruitzag als een kwakzalver die met drukke gebaren zijn publiek iets probeerde te verkopen. Dit soort kritiek op buitenlandse preken kwam vaker voor.

²⁰⁹ **de cardinael Barberino.** Francesco Barberini (1597-1679) was een Italiaanse kardinaal. Net als Christina van Zweden was hij een patroon van de kunsten.

²¹⁰ **van Barberin.** Francesco Barberini had een eigen bibliotheek in het Palazzo Barberini.

²¹¹ **nouvelles.** nieuwtjes.

²¹² **De rest...door gebracht.** In 1658 en 1659 maakte Ottavio Falconieri een rondreis door Europa en bezocht hij de Republiek.

²¹³ **de kerck...de stadt.** Het betreft de Basilica di Sant'Agnese fuori le mura.

onweerlijke²¹⁴ dames. Onder andere wiert mij in behendicheid²¹⁵ een soet kussie toe gesmeten van een admirabel fraij meijnsken. Sij hadt ogen soo schoon als ick oijt gesien hebbe, doch dese stomme welspreekentheid wiert door den dranck van de menschen haest²¹⁶ gestaect. Wij spraeken de prins van Bronswijck, nevens sijn bij hebbende hof gesin²¹⁷, en besaegen gesaementlijck die oude capelle waer in het sepulcrum Bacchi is.²¹⁸ t' Selve is van porphier, seer magnifijck, met bas relief representeeren wingertranken en druyve waer door een deel kleijne bachi²¹⁹ heen speelen. t' Staet in den thuyne van t' klooster in een ronde capelle die sy willen dat mede antijck soude sijn. Hier van daen reden wij naer huys en hebben verders dien dach niet notabels gehadt.

Dijnsdach den 22 dito is mijn neef des morgens uyt gegaen om de funerailles²²⁰ van seeker Duyts graef te sien, doch ick most t' huys blijven alsoo ick des avonts te vooren, hier niet op denkende, mijne kleederen bij de snijder²²¹ gesonden hadt ten²²² iets daer aen te veranderen. Naer de middach omtrent half twee sijn wij naer de kerck van St. Sisto²²³ gegaen om de ceremonie te sien, dewelke gehouden soude over de dochter van den duca d'Atlanti, dewelke nonne wiert en de ordere van St. Dominicus aennam.²²⁴ Wij mosten staen scilderen²²⁵ in den dranch²²⁶ tot s' avonts ten half seven ueren eer wij iets saegen, doch alsoo wij wat vroeck gekoomen waeren, hadden wij seer goede plaets voor de balustrade van t' groot altaer. Naer dat sich enige princessen en dames van qualiteijt van de vrienden, die binnen de balustrade rontom t' parquet geplaets, uitreden. Ick hadde het geluck van twee paer seer scoone borsies voor mij te suchten dat de selve niet in alle eer en duecht van een braef cavallier gehanthaeft²²⁷ wierden. Naederhandt quam de vader met syn dochter aen de handt, die soo veel als mogelijk was met groote magnificentie²²⁸ gepareert²²⁹ was. Ick beclaede²³⁰ seer dit jonge scepsel dat boven 18 jaer niet out en heel fraij was, oock soo ick naderhandt gehoort hebbe liever naer de werelt de bruyt soude geweest sijn. Naer een heerlijke

---

²¹⁴ **onweerlijke.** Onzekere lezing.

²¹⁵ **in behendicheid.** slinks, stiekem.

²¹⁶ **haest.** welhaast.

²¹⁷ **de prins...hof gesin.** Anton Ulrich von Braunschweig-Wolfenbüttel (1633-1714) was hertog van 1689 tot zijn dood. Hij was een liefhebber van de opera en reisde daarom verschillende keren naar Italië. Hij was getrouwd met Elisabeth Juliana en had zeven kinderen.

²¹⁸ **die oude...Bacchi is.** Het nabijgelegen Mausoleo di Santa Costanza werd vanwege de beschilderingen van wijnranken vaak geïdentificeerd als de voormalige tempel van Bacchus, de Romeinse god van de wijn. Met het sepulchrum Bacchi, 'het graf van Bacchus', doelt Ruysch waarschijnlijk op het altaar.

²¹⁹ **bachi.** figuren van de god Bacchus.

²²⁰ **funerailles.** begrafenis.

²²¹ **snijder.** kleermaker.

²²² **ten.** om.

²²³ **de kerck van St. Sisto.** Het betreft de Basilica di San Sisto Vecchio.

²²⁴ **de ordere...Dominicus aennam.** Zij werd dus een dominicaan.

²²⁵ **scilderen.** wachten.

²²⁶ **den dranch.** het gedrang.

²²⁷ **gehanthaeft.** gehouden.

²²⁸ **magnificentie.** pracht.

²²⁹ **gepareert.** opgesierd.

²³⁰ **beclaede.** beklaagde.

musieck en losbrande van t' kanon wiert sij door den cardinael Nini²³¹ gekleet en in t' klooster geleijt. Sij hadde twee dames van haer beste vrienden, die haer ontkleeden en den cardinael assisteerde om dit arme dier toe te taekelen. Haer wiert eerst een doorne en daer naer een goude kroon daer boven op geset. Wij kreegen ieder een tackie²³² van versierde bloemen met een veers²³³ in t' Itaeliaens.

Woonsdach den 23 dito sijn wij des morgens in St. Maria Magior²³⁴ geweest om de musieck te hooren, dewelke in de Capella Reale van Spangie²³⁵ was. De selve wiert bij gewoonte van den cardinale, waer onder den cardinael Nitart²³⁶ was, ettelijke prelaten²³⁷ en een menichte van canoniken.²³⁸ Naer de middach gingen wij met een Neerlants priester, genaemt Kruyl, eenige boeken koopen, raekende²³⁹ de architecture en t' perspectif. Desen voorscreve Kruyl teijkent admirabel met de pen en verstaet seer wel het perspectif, waerom wij met hem geaccordeert hebben om voor t' eene en t' andere wat te leeren. Wij reden wat wandelen verders, op t' Capitolum als elders. Kruyl wees ons de kerck van St. Caso di Loretto²⁴⁰ in dewelke hij ons een Susanna toonde van Fransisco Canoi²⁴¹, die admirabel was. Wij klommen oock op de Columna Antonius²⁴², die ons seer deet verwonderen, want uyerlijck te sien soude men denken dat bij kans onmogelijck soude sijn dat in soo een dinck een trap kan syn, daer ter contrarie niet alleen een spatieuse²⁴³ en wijde wenteltrap daer in is, maer oock de mueren van buyten en de pilaer of stijl van binne, daer de trap om loop, sijn soo dick dat eer men daer in gaet het selve bij kans ongeloofelijck is. Wij hadden gaerne op de Colonna Trojana²⁴⁴ gegaen, maer alsoo de selve dicht bij een nonnen clooster staet en t' selve voor die geene die daer op sijn teenemael ondeckt, soo wert de selve altoos²⁴⁵ geslooten gehouden.²⁴⁶ Van de eerste hebbe ick een beschrijvinge met alle de printen van t' bas relief nevens de maeten en van de tweede, soo mij geseijt is, sal over een maent alles uyt koomen. Hier van daen gingen wij naer

²³¹ **den cardinael Nini.** Giacomo Filippo Nini (1629-1680) was een Italiaanse kardinaal.

²³² **tackie.** takje.

²³³ **veers.** vers.

²³⁴ **St. Maria Magior.** Het betreft de Basilica di Santa Maria Maggiore.

²³⁵ **de Capella Reale van Spangie.** Waarschijnlijk doelt Ruysch op de kapel met het graf van Filip IV van Spanje (1605-1665). In 1665 werd een katafalk, een enorme houten constructie, opgericht ter ere van de overleden Spaanse koning.

²³⁶ **den cardinael Nitart.** Johann Everard Nidhard (1607-1681) was een Oostenrijkse kardinaal.

²³⁷ **prelaten.** priesters.

²³⁸ **canoniken.** kanunniken.

²³⁹ **raekende.** betreffende.

²⁴⁰ **de kerck...di Loretto.** Het betreft de Chiesa di Santa Maria in Loreto.

²⁴¹ **in dewelke...Fransisco Canoi.** De Brusselse kunstenaar Frans Duquesnoy (1597-1643) maakte een barok standbeeld van de heilige Susanna voor de Chiesa di Santa Maria in Loreto.

²⁴² **de Columna Antonius.** Ruysch heeft het over de Colonna di Marco Aurelio, de erezuil van Marcus Aurelius. Vanwege een foutieve inscriptie werd het monument vaak geïdentificeerd als de Colonna di Antonino Pio.

²⁴³ **spatieuse.** ruime.

²⁴⁴ **de Colonna Trojana.** Het betreft de Colonna Traiana, de erezuil van Trajanus.

²⁴⁵ **altoos.** altijd.

²⁴⁶ **Wij hadden...geslooten gehouden.** Mogelijk gaat het om de Chiesa e Monastero dello Spirito Santo delle Canonichesse Lateranensi.

huys om een brief naer Geneve te depesceeren en van daer bij de heeren Cosson en Calcoen wat collationeeren.

48R Donderdach den 24 dito sijn wij naer de middach den pater Celestinus²⁴⁷ wesen bezoeken, te weten de broeder van de professor Gool²⁴⁸ saliger gedacht.²⁴⁹ Alsoo sijn convent al wat verre buyten de stadt en wij seer diep in de praet²⁵⁰ verwart waeren, brachten wij onsen aghtermiddach²⁵¹ geheel alhier door. Hij is een seer beleeft, vriendelijck man, seer out, en niet tegenstaende dat meijnt hij over veertien daegen *ex mandato sacri collegii de propaganda fido*²⁵² wederom naer Orienten te gaen.²⁵³ Hij was seer blijde van ons te sien, voornaementlijck doen hij wist wij wie wij waeren. Hier van daen gingen wij naer de koninginne van Sweede om de wederom aengesnede²⁵⁴ musieck te hooren, doch daer koomende vonden wij soodaenigen presse²⁵⁵ van menschen dat wij twee, drie mael perijkel²⁵⁶ liepe, van met ons twintich, dertigen van de trappen te rollen, nevens groote apparentie²⁵⁷ van dan noch niet in te koomen en inkoopende door de foule²⁵⁸ niet te hooren, waerom ick resolveerde van naer huys te gaen en mijn neef van te blijve. Doch hij most buyten staen en liep perijkel van hals en been te breeke, dewijle hij van de trappen viel.

Vrijdach den 25 dito ben ick gegaen naer een Duytsch cavallier om die te bezoeken, doch sijn huys niet kunnende vinden, ginch ick naer de medaille winkel, alwaer ick eenige kooperen op dede van dese paus. Naer de middach gingen mijn neef en ick onsen antiquarius eens bezoeken, alsoo hij aen een quaet been leijde. Ick koft een hoet en daer naer gingen wij wat wandelen in den thuyt van Monte Cavallo, alwaer het seer lustich was. Wij brachten hier onsen tijt door tot dat het avont begost te werden, dewelken wij geheel t' huys brachten.²⁵⁹

Saterdach den 26 dito hebben wij niet anders uijtgerecht als onse brieven naer Hollandt te expedieren.²⁶⁰ Alleenlijck²⁶¹ kregen wij een visite van den Milaneesche pater die met ons gereijst heeft. Sijn name is Don Celso di Milano. Hij is decano²⁶² van syn ordre en van seer goeden huysen.

---

²⁴⁷ **den pater Celestinus.** Petrus Gool (1597) was een karmeliet onder de naam Celestinus. In 1660 werd hij professor in het Arabisch en de oosterse letterkunde in Rome. Verschillende bronnen melden echter dat hij in 1672 overleed tijdens een reis naar India.

²⁴⁸ **professor Gool.** Jacob Gool (1596-1667) was professor in de wiskunde en het Arabisch aan de universiteit van Leiden.

²⁴⁹ **de professor Gool saliger gedacht.** de overleden professor Gool.

²⁵⁰ **in de praet.** door de taal.

²⁵¹ **aghtermiddach.** namiddag.

²⁵² **ex mandato...propaganda fido.** Vrij vertaald, "in opdracht van het heilige college wat betreft de verspreiding van het geloof."

²⁵³ **meijnt hij...te gaen.** Mogelijk gaat het hier om de eerdergenoemde reis naar India.

²⁵⁴ **aengesnede.** begonnen.

²⁵⁵ **presse.** drukte.

²⁵⁶ **perijkel.** gevaar.

²⁵⁷ **apparentie.** waarschijnlijkheid.

²⁵⁸ **foule.** menigte.

²⁵⁹ **brachten.** doorbrachten.

²⁶⁰ **te expedieren.** op te stellen, te zenden.

²⁶¹ **Alleenlijck.** Alleen, enkel.

²⁶² **decano.** decaan.

Sondach den 27 dito. Des s' morgens, soo als even neef van Hoogenveen uyt des barbiers²⁶³ handen en ick daer onder geraeckt was, kreegen wij een visite van beijden de heere Falconieri, t' welck ons, noch niet gekleet sijnde, extraordinaris overhoop²⁶⁴ voor quam, doch wij resolveerden om de selve met onse nachttabberden te wachten²⁶⁵, dermede²⁶⁶ haer edelheden niet wech laeten gaen. Mijn neef onderhielt de heeren tot de tijt toe dat ick mede gereet was, als wanneer ick bij t' geselschap quam. Wij genooten wederom groote civiliteijten. Wij mosten noch lanch disputeeren²⁶⁷ over het uytleijden, alsoo sij pretendeerden ons daer voor te excuseeren om dat wij niet gekleet waeren, maer omdat ick wel gehoort hadde dat Itaeliaenen gelijk als gedwongen willen sijn in t' ceremonieel tot het geen daer sij absoluyt sonder pretendeeren, soo manqueerden wij niet²⁶⁸ van ons te dienen van een seer hardneckkige complimenteuse beleeftheit. Naer dese visite gingen wij naer de kerck van Jesu Maria al Corso om de ceremonie te sien, dewelke gehouden werden omtrent het inwijden van een kerck²⁶⁹, doch wij [48v] sijn geabuseert²⁷⁰ geweest of de solemniteyten²⁷¹ omtrent soo daenige saeken sijn niet veel te beduyden of wij moeten te laet sijn gekoomen, alsoo wij niet saeken²⁷² als een pontificale²⁷³ mis, dewelke daer een prelaet als patroon van die kerck gedaen wiert.

Hier van daen begaeven wij ons naer St. Laurenco in Lucina²⁷⁴, alwaer het feest was. Hier vonden wij meer contentement, dewijle de musieck admirabel was en de kerck soo heerlyck georneert als wij noch oijt gesien hadden, voornaementlyck het groot altaer, waer op een onwaerdeerlijke scat van silver stondt nevens een extraordinaere quantiteit van kaersen, die geen kleyn effect deden.²⁷⁵ Wij spraeken den heer princen van Bronswijck, die ons seer beleeft rescontreerde²⁷⁶, niet tegenstaende hij met den prins van Baden en Furstenberch geengageert²⁷⁷ was. Hier van reden wij noch een gins en weer naer St. Jacomo Espagnol²⁷⁸, alwaer t' oock feest was, doch hadden geen tijt om de musieck ter deegen te considereeren, dewijle wij aenstonts wederom wech mosten om te gaen eeten.

Naer de middach gingen wij den prins van Brunswijck bezoeken, die ons sijn miscontentement²⁷⁹ te kennen gaf over t' sober en slecht acces²⁸⁰ t' welck

²⁶³ **barbiers.** kappers.

²⁶⁴ **overhoop.** verward.

²⁶⁵ **te wachten.** op te wachten, te ontvangen.

²⁶⁶ **dermede.** daarmee.

²⁶⁷ **disputeeren.** spreken.

²⁶⁸ **manqueerden wij niet.** lieten wij niet na.

²⁶⁹ **de kerck...een kerck.** De Chiesa di Gesù e Maria aan de Via del Corso werd gewijd op 28 januari 1675. Ruysch was dus een dag te vroeg.

²⁷⁰ **geabuseert.** verward.

²⁷¹ **solemniteyten.** plechtigheden.

²⁷² **saeken.** zagen. Mogelijke verschrijving.

²⁷³ **pontificale.** bisschoppelijke.

²⁷⁴ **Hier van...feest was.** Het betreft de Basilica di San Lorenzo in Lucina.

²⁷⁵ **deden.** hadden.

²⁷⁶ **rescontreerde.** ontmoette.

²⁷⁷ **geengageert.** bezig, aan het praten.

²⁷⁸ **St. Jacomo Espagnol.** Het gaat om de Chiesa di Nostra Signora del Sacro Cuore, ook wel de San Giacomo degli Spagnoli genoemd.

²⁷⁹ **miscontentement.** ontevredenheid.

den paus hem gegeven hadt in de audientie die hij over een dach a²⁸¹ twee gehadt hadden, ons toonende een pater noster t' welck hem den heiligen vader gesonden hadt, dat voor waer²⁸² geen twee pistoolen waert was. Selfs waeren de kleyne tussen craelties, die dienen om de groote te separen²⁸³, van koper. Doch dit is den goeden ouden man niet te wijten maer de giericheid van den cardinael patroon, die den vorigen maestro di camera²⁸⁴ een hoet heeft doen geven omdat hij aen de vreemdelingen het ordinaris²⁸⁵ present van gout en silver gaf. Hij tegenwoordich den cardinael Assolino.²⁸⁶ Den prince van Brunswijck seijde ons dat hij aen de staffier van den paus drie paulen²⁸⁷ hadden doen geven, die hem het present bracht, doende seggen dat het antwoord aen syn meester soude geven dat bij aldien hij naer syn qualiteyt getracteert geweest was dat hij t' selve oock naer syn qualiteyt soude gerecompenseert²⁸⁸ hebben, doch dat dese gift nu niet meer waert was.

49R

Hier van daen gingen wij naer St. Jacomo Espagne, doch vonde de musieck tegens mijn verwacht soo slecht dat wij aenstonts wederom vertrockken en, naer een visite aen onsen sieken antiquario geven te hebben en een uertie op de Corso gepasseert, ons naer de Pieta begaeven, daer wij den avonts onder een excellente musieck door brachten. Wij hadden wederom een harange²⁸⁹ van een Jesuit, wiens text was *venerunt et oriente*²⁹⁰ etc., doch daer van sprack hij volgens dese heeren haer gewoonte niet een woort, maer sijn discours²⁹¹ was tegens de ondanckbaerheit en syn manier van spreken alweer Orvietan.

Maendach den 28 dito sijn wij naer de middach aen t' huys van den cavallier del Putso geweest, doch vonden hem niet t' huys. Oock syn wij geweest in de winkel van een man die steene marme tafels maeckte om een Duytser van onse vrienden te bezoeken die t' selve leerden en te sien wat hij avanceerden.²⁹² Wij syn bij de scilder Voet geweest, doch vonden hem beset. Verders deden wij noch wat bootscappen en gingen naer huys om de heeren Calcoen en Cosson af te wachten, die ons hadden doen vraegen om te bezoeken. Met dese brachten wij onsen avont door.

Dijnsdach den 29 dito hebben ons des morgens de heeren Calcoen ende Cosson haer dienaer toe gesonden, doende versoeken dat wij des avonts wat soude koomen praeten om op het avontmael een regael²⁹³ van een haes, ettelyke patrijzen en houtsnipperen, t' welck hem door syn koopman vereert was. Ons

---

²⁸⁰ **acces.** toegang.

²⁸¹ **a.** of.

²⁸² **voor waer.** werkelijk.

²⁸³ **separen.** scheiden.

²⁸⁴ **maestro di camera.** kamerheer van de paus.

²⁸⁵ **ordinaris.** gebruikelijke.

²⁸⁶ **Hij tegenwoordich den cardinael Assolino.** Paluzzo Paluzzi Altieri degli Albertoni (1623-1698) was een Italiaanse kardinaal.

²⁸⁷ **paulen.** De giulio of paolo is een Romeinse munt.

²⁸⁸ **gerecompenseert.** vergoed.

²⁸⁹ **harange.** preek.

²⁹⁰ **venerunt et oriente.** "Zij kwamen en het oosten." Onzekere betekenis.

²⁹¹ **discours.** betoog.

²⁹² **avanceerden.** vorderde.

²⁹³ **regael.** gastmaal.

dacht dat dit niet af te slaen, waerom wij lieten seggen van ons te sullen laeten vinden. Naer de middach bleven wij in huys alsoo het niet deedt regenen en misten, t' welck de lucht hier te Roome seer ongesont maect. Wij kreegen een visite van den secretaris van den heere prince van Bronswijck en den gouverneur van den baron Keurster. Soo dese wech waeren quam in haer plaets den teijkenae Cruijl, die ons bij bleef tot dat het donker wiert als wanneer wij den avont bij de voorscreve heeren gingen passeeren.

49v Woensdach den 30^{en} dito gingen wij naer den eeten met de twee voorscreve heeren de villa Pharnese²⁹⁴ besien, die niet alleen vermaekelijk is ten reguarde²⁹⁵ van de plantasie²⁹⁶, maer oock notabel om de considerable ruinen van het Aurea Domus Neronis, die daer te vinden sijn.²⁹⁷ Dese villa beslaet genoegsaem den ganschen Mons Pilatinus. Naer dat wij dat gesien hadden, klommen wij noch eens uyt curieusheijt ²⁹⁸ op het Colliseum. Hier boven kan wel best geconsidereert werden wat grouwelijck groot werck t' selve geweest is. Hier van daen gingen wij in de kerck van St. Martina die achter het Capitolium staet, alwaer het feest was en seer goede musieck.²⁹⁹ Wij gingen onder de kerck waer wij een seer heerlijk autae³⁰⁰ saegen, waer onder dese santin³⁰¹ begraven leyt. Hier van daen gingen wij weder naer huijs.

Donderdach den 31 dito kreegen wij een visite van Fra³⁰² Felice, waer mede wij kennis gemaect hadden tot den prins van Bronswijck. De selve is een seer vroijlijck en hups³⁰³ man. Wij kregen dewijle hij bij ons was de eerste antwoord op onse brieven van Romen, gescreeven t' welcke ons seer verheuchden. Naer dese visite gingen wij aen t' huys van de heeren Falconieri, doch alsoo de selve uytgereden waeren om de kerken te besøeken, kosten wij haer niet spreken. Hier van daen gingen wij naer monsieur Voet, die ons beloofde bij de signora Pia te brengen, dewelke wij in de opera van Livorno hadden hooren singen.³⁰⁴ Van daer sijn wij op het versoek van twee Hollanders, wiens naem ick noch niet weeten, ten haeren huysen onsen avont gaen passeeren. Buijten ons verwacht³⁰⁵ wierden wij nevens de natie heerlijk getracteert.

---

²⁹⁴ **de villa Pharnese.** Het betreft de Villa Farnese.

²⁹⁵ **ten reguarde.** ten opzichte.

²⁹⁶ **plantasie.** beplanting.

²⁹⁷ **maer oock...vinden sijn.** De Domus Aurea was het paleis dat keizer Nero liet bouwen in Rome.

²⁹⁸ **curieusheijt.** nieuwsgierigheid.

²⁹⁹ **Hier van...goede musieck.** Ruysch bezocht de Chiesa dei Santi Luca e Martina. 30 januari was de naamdag van de heilige martelares Martina.

³⁰⁰ **autae.** altaar.

³⁰¹ **santin.** heilige.

³⁰² **Fra.** broeder

³⁰³ **hups.** aardig.

³⁰⁴ **de signora...hooren singen.** Ruysch hoorde Margarita Pia zingen op 29 november 1674. Zie f. 34r.

³⁰⁵ **ons verwacht.** onze verwachting.